

MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY ASARLARINING AHAMIYATI

Dinora Eshboyeva

O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi
Islomshunoslik yo‘nalishi, 2-bosqich talabasi
dinoraeshboyeva23@gmail.com

Annotatsiya: maqolada XX asrning buyuk namoyondasi, jadidchilik harakatining qatnashchisi, “Turkiston jadidlarining otasi” unvoniga sazovor bo‘lgan Mahmudxo‘ja Behbudiyning vatani va xalqining ma‘rifatli bo‘lishi uchun yozgan asarlari, ularning mazmuni, ahamiyati, bugungi kundagi o‘rni aks ettirilgan. Bizning ilmi bo‘lishi uchun qayg‘urgan Mahmudxo‘ja Behbudi hayoti va faoliyati o‘rganish har bir insonning burchidir.

Kalit so‘zlar: Mahmudxo‘ja Behbudi, “Risoi asbobi savod”, “Kitobat ulatfol”, “Tarixi islom”, “Muntaxabi jug‘rofiyai umumiy”, “Padarkush”.

THE SIGNIFICANCE OF MAHMUDKHOJA BEHBUDI'S WORKS

Annotation: the article discusses the works of Mahmudhoja Behbudi, a great representative of the 20th century, a participant of the Jadidism movement, who was awarded the title of "Father of Turkistan Jadids", for the enlightenment of his homeland and people, their meaning, importance, and their place today. It is the duty of every person to study the life and work of Mahmudhoja Behbudi, who cared for our knowledge.

Key words: Mahmudkhoja Behbudi, "Risoi azredi savod", "Kitobat ulatfol", "Tarihi Islam", "Muntakhabi geography general", "Padarkush".

Jadidchilik harakatining yirik namoyondasi, publitsist, noshir Mahmudxo‘ja Behbudi ilm-fan, xalqning ma‘rifatli bo‘lishi uchun, demokratik va farovon davlat barpo etish uchun umri davomida kurash olib bordi. Albatta, kurash deganda faqat qurol yordamida jang qilish emas, balki jaholatga qarshi ma‘rifat orqali kurashish ham tushuniladi. Mahmudxo‘ja Behbudi ham mustamlaka zulmida bo‘lgan xalqi va vatanini ma‘rifatli qilish, ularni ilm olishlari uchun nafaqat yangi usul maktablari,

balki asarlar, maqolalar, dramalar nashr ettirib, gazeta va jurnallarga asos soldi. Shunday asarlar qatoriga “Tarixi islom” (1909), “Risolai asbobi savod” (“Savod chiqarish kitobi”, 1904), “Kitobat ulatfol” (“Bolalar xati”, 1908), “Risolai jug‘rofiyai umroniy” (“Aholi geografiyasiga kirish”, 1905), “Muntaxabi jug‘rofiyai umumiy” (“Qisqacha umumiy geografiya”, 1906), “Amaliyoti islom” (1908) “Muxtasar jug‘rofiyayi Rusiy” (“Rossiyaning qisqacha geografiyasi”) kabilarni ko‘rishimiz mumkin. Yoshlarning ilmi bo‘lishi uchun jadid maktablarga katta e‘tibor bergan Mahmudxo‘ja dastlab savod chiqarish uchun asar yozdi. “Risolai asbobi savod” (“Savod chiqarish kitobi”) nomida nashr ettirilgan bu asar tojik tilida bo‘lgan. Nashr ettirishdan oldin Behbudiy buni Shakuriy maktabida bir yil sinovdan o‘tkazadi. Bir necha o‘zgartirishlardan so‘ng nashr ettiriladi. Asarning muqaddima qismida Behbudiy bu asar orqali o‘g‘li Ma’sudxo‘jani ham savodini chiqargani, shuningdek, Shakuriy ham o‘quvchilarning savodlarini chiqarishda ushbu asardan foydalanligi va bu asar orqali savod chiqarish osonligini qayd etib o‘tadi. Bu asar hozirgi kunda ham savod chiqarish usullarini o‘rganish mumkin. Asar 1920-yillarga qadar Buxoro va Samarqandda asosiy o‘quv qo‘llanma sifatida foydalanilgan. Mahmudxo‘ja Behbudiyning yoshlar uchun muhim kitoblaridan biri “Kitobat ulatfol” asari bo‘lib, ushbu asar o‘zbek tiliga “Bolalar kitobi”, “Bolalar uchun kitob”, “Bolalar uchun yozuv kitobi” kabi bir necha ko‘rinishlarda tarjima qilinadi. Ammo, Zaynobidin Abdurashidovning qayd etishicha, “kitobat” so‘zi lug‘atlarda “maktub”, “xat”, “bitik” degan ma’nolarni anglatadi. Shu jihatdan ham asarning nomini “Bolalar maktublari” deb tarjima qilish maqsadga muvofiq. Bu mazmunan ham to‘g‘ri keladi, chunki asarda bolalar uchun norasmiy, rasmiy, so‘zlashuvga oid maktublar yozish o‘rgatilgan va bolalar yozgan maktublardan namunalar berilgan. Ushbu asar hozirgi kunda ham juda katta ahamiyatga ega bo‘lib, yoshlarning yozish ko‘nikmasini oshirish, davlat organlariga murojaat etishda rasmiy usullardan foydalanish, rasmiy, norasmiy va boshqa xat turlarini yozishda nimalarga e‘tibor berish kerakligini bilishiga yordam beradi. Shuningdek, insho, maqola kabilarni yozishda ham yoshlar uchun manba bo‘lib xizmat qiladi. Ilmiy darajasi xoh oliy ma’lumotli, xoh o‘rta maxsus bo‘lsin har bir inson rasmiy va norasmiy shaklda yozma murojaat qilishni bilishi kerak. Asarda xat va maqolalar yozishda qaysi qoidalarga amal qilish kerakligi 18 modda bilan bayon etilgan.

Barcha jadid namoyondalari tarix va geografiya sohalarini rivojlantirishga ham katta e'tibor bergan. Xususan, islom dinining shaxs kamoloti va jamiyat rivojida o'rini anglagan jadidlar tarix sohasida dastlab islom tarixiga oid kitoblar yozishga harakat qildilar. Mahmudxo'ja Behbudiy 1909-yili, Abdulla Avloniy 1910-yili va Abdurauf Fitrat 1915-yili islom tarixiga oid asarlar nashr ettirdi. Bu asarlar yoshlarning ma'naviy rivojlanishida, vatanga sadoqat va muhabbat bilan tarbiyalashda, ilm egallashga bo'lgan zavqni oshirishda, vatanni mustamlaka zulmidan ozod qilib, mustaqil davlat tuzishga undashda ahamiyati kattadir. Bundan tashqari, geografiya sohasi ham yoshlar uchun muhim ekanligini hisobga olib, jadidchilar bu sohada ham ko'plab asarlarni meros qoldirgan. Behbudiyning bu sohadagi asarlari ham ko'p bo'lib, hozir "Muntaxabi jug'rofiyai umumiy" ("Qisqacha umumiy geografiya") asariga to'xtalib o'tamiz. Asar Samarqanddagi G.I.Demurov bosmaxonasida 1906-yili nashr ettirilgan. Ushbu asarda "geografiya" so'zining ma'nosi, fanning kelib chiqish tarixi, masshtab, shu bilan birga, geografiyaning siyosiy geografiya, aholi geografiyasi, iqtisodiy geografiya kabi sohalar haqida, globus, geografik xaritalarning yaratilishi haqida ham ma'lumotlar berilgan. Behbudiy asarda geografiya sohasida turkistonlik olimlarning erishgan yutuqlarini qayd etib, "Turkistonlik donishmandlar" degan bob ajratadi. Ammo, yevropalik olimlarning ham ushbu sohadagi yutuqlari haqida ham to'xtalib o'tadi. Mahmudxo'ja faqatgina shu asari bilangina cheklanib qolmadi, balki ushbu sohada "Risoi jug'rofiyai umroniy" ("Aholi geografiyasiga kirish"), "Muxtasar jug'rofiyayi Rusiy" ("Rossiyaning qisqacha geografiyasi") aralarini ham yozadi. Biz ushbu asarlar orqali o'sha davrdagi geograf Olim Hoji Yunusovning faoliyati haqida ma'lumotlar olishimiz mumkin.

Mahmudxo'ja Behbudiyning eng mashhur asarlaridan biri "Padarkush" dramasi. Asar o'zbek adabiyotida yangi davrni boshlab berdi desak adashmagan bo'lamiz. O'zbek adabiyotida ushbu asar ilk dramadir. Asar 1911-yilda yozilgan bo'lishiga qaramay, 1913-yili "Borodino jangi va Rusiyaning fransuzlar bosqinidan xalos bo'lishining 100 yillik yubileyi sanasiga bag'ishlanadi" degan vaj bilan Tbilisi senzurasidan o'tkazildi va nashr ettirildi. Ammo bir yildan keyin 1914-yil 15-yanvarda Samarqandda sahna yuzini ko'radi, 27-fevralda Toshkentda Abdulla Avloniy asos solgan "Turon" teatr gruppasi tomonidan namoyish etiladi. 1914-yil

27-fevral o'zbek milliy teatriga asos solingan kun sifatida tarixga kiradi¹. Behbudiy "Milliy fojea" deb atagan ushbu asar 3 parda va 4 sahnadan iborat. Asarda johil, nodon, o'qimagan farzandning yomon yo'llarga kirib, o'z otasining qotiliga aylanganligi haqida hikoya qiladi. Ushbu asar orqali ilmsiz farzandlarning holati, ta'lim-tarbiyasiz mamlakatni rivojlantirib bo'lmazligi, shuning uchun ham otalar farzandlarni ilimli qilish, ularni ilmga bo'lgan muhabbatini oshirish kerakligini xulosa qilamiz. Dramada jaholatga qarshi kurashish, jinoyat va jazo, xalqni asriy jaholat, qoloqlikdan qutqarish kabi g'oyalar ilgari surilgan.

Mahmudxo'ja Behbudiyning asarlari o'sha davrdagi mustamlakachilik davrida va hozirgi kunda ham yoshlarning tarbiyasi uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu asarlar yoshlarimizni ma'rifatli bo'lish, ota-naga, vatanga va ilmga bo'lgan muhabbatli bo'lish, ularni mustaqillikni ardoqlash, har doim taraqqiyot sari intilish, jaholat, qoloqlik kabi illatlardan qochishga undaydi. Mustaqillik yillarida ushbu asarlar juda ko'p nusxalarda nashr ettirildi. Shuningdek, Behbudiyning ilmiy faoliyati va hayoti chuqur o'rganilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Zaynobidin Abdurashidov. Jadidlar. Mahmudxo'ja Behbudiy. – T.: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. – 156 b.
2. Qosimov B. Maslakdoshlar. – Toshkent: Sharq, 1994.
3. Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002.
4. Jadidchilik harakatining ijtimoiy-siyosiy mohiyati va jadidlar tafakkuri. – Toshkent: Universitet, 1999.

¹ <https://saviya.uz/hayot/tarjimai-hol/mahmudxoja-behbudiy-1874-1919/>

